

rozumění fenoménu by byla komparace československých údajů s údaji z ostatních postkomunistických států, přičemž právě použitá metodologie se jeví jako vhodný způsob pro mezinárodní srovnání.

Byť je kniha svým zaměřením primárně historická, otevírá a uvádí sociologicky relevantní otázky, které mohou zaujmout sociologické publikum zabývající se například sociologií práva či historickou sociologií (téma vyrovnání se s minulostí v postkomunistických zemích, otázky právní kontinuity, srovnání zemí východního bloku a porovnání odlišných principů vyšetřování zločinů komunismu) nebo také sociologií médií a masové komunikace (využití příběhů „narušitelů hranic“ v rámci dobové propagandy a legitimizace stávajících poměrů). Publikace je ovšem pozoruhodná také svou metodologií a inspirujícím přístupem pro práci s historickými daty. Převedení archivních materiálů do statisticky zpracovatelné podoby, kvantifikace vybraných charakteristik, hledání typických případů a typických rysů jednotlivých vymezených období přináší inspiraci pro široké spektrum potenciálních oblastí (nejen) historicko-sociologického zkoumání.

K vyčerpávajícímu zpracování tématu lze namítnout jediné. Ač autoři nashromáždili velké množství materiálů o individuálních biografiích lidí usmrčených na státních hranicích, které jsou k dispozici na webových stránkách projektu, rozhodli se v této publikaci od jednotlivých případů abstrahovat a hledat především statistické pravidelnosti, což je možná škoda. I když stručné odkazy k jednotlivým případům (a jejich plné verzi na webových stránkách) se v textu vyskytují, uvedení podrobností několika příběhů by jistě přispělo k plastičnosti, výstižnosti a čitelnosti studie. Ani jejich absence však publikaci neubírá cenný přínos v podobě inovativního a inspirativního protnutí historiografie a sociologicko-statistického zpracování údajů.

Lucie Háková

Michael Wögerbauer, Pavel Píša, Petr Šámal, Pavel Janáček a kol.: V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014, I.–II.

Praha, Academia / Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i., 2015, 1661 s.

Studium vnějších i vnitřních regulačních tlaků na literární pole, různých podob cenzury, autocenzury a dalších omezení, má v českém prostředí již dost dlouhou tradici. Není se ostatně co divit, pro moderní český literární život, vydávání a recepci uměleckých i populárních (ale často také odborných) děl byly tyto zásahy a jimi formované prostředí nezdědka klíčové, a to zdaleka nejen v čase dvou (tří) autoritativních či totalitárních režimů ve 20. století. Významným milníkem ve studiu, které je stejně tak relevantní pro literární historii jako pro moderní a soudobé dějiny a v neposlední řadě pro kulturní sociologii, byla přinejmenším Janáčkova studie *Literární brak* (Brno: Host 2004; recenzováno v *SČ/CSR* 4/2005), od jejího vydání však už uplynulo víc jak deset let intenzivního dalšího bádání. „Počet z něj“ se proto rozhodl vydat osmatřicetičlenný (!) autorský kolektiv ve dvou obsáhlých svazcích, jejichž výjimečnost podtrhuje také nezvykle dlouhé sledované období – editoři se rozhodli zpracovat problematiku od sklonku raného novověku až po současnost.

Tato volba má bezpochyby svá úskalí, která spočívají už v obrovském rozsahu analyzovaného materiálu (i jeho výsledné prezentace), v konsekvantním nezbytně různorodém metodologickém uchopení jednotlivých epoch a v neposlední řadě v obtížné koordinaci širokého týmu individuálních autorů (sedm hlavních autorů a 31 spolu/autorů dílčích textů). Přesto je však dobře obhajitelná. Ukazuje totiž jak trvalost a *path dependency* vnějších reglementací literárního pole a jeho reakcí na tato omezení, a to přinejmenším od konfliktů osvícenců s barokní religiozitou (předmo-

derní církevní cenzura, do knihy rovněž zařazená, přitom může sloužit jako kontrastní referenční bod), tak zároveň jejich nelineární proměny v podobě převažujících ideálních typů „paternalistické“, „liberální“ a „autoritativní“ cenzury (teoreticky vymezených na s. 47–50). Příkladem prvních „samizdatů“ v české kultuře mohou být barokní rukopisné modlitební knihy, které se masově šířily na konci 18. a počátkem 19. století jako výraz odporu vůči osvětské cenzuře tištěné náboženské literatury, v tomto smyslu pak můžeme osvěcenství chápat jako zrod všech (mnoha) hrůz projevivších se v moderních totalitářstvech. Modernizace však na druhou stranu vedla k (přinejmenším dočasnému) odstranění paternalistických prvků cenzury ve prospěch těch liberálních, k osvobození alespoň některých literárních typů/žánrů od vnějších zásahů a k jejich pluralizaci, stejně jako k změkčení – a rozšíření palety – vnějších reglementací. Autoři přitom dobře vědí, že přes centralizační snahy patrné od osvětských dob až po období „socialistického experimentu“ cenzuru nikdy nezastupoval jediný úřad (třebaže strukturace kapitol, zejména pro starší období, je odvozena od měnících se podob „cenzurního řádu“) a nikdy nebyla omezena na jediný typ zásahů do literárního pole, tím méně jen vnějších. Stejně tak „cenzurování neznamená v našich výkladech nikdy automaticky *zlo* a necenzurování nikdy automaticky *dobro*“ (s. 29), třeba už jen proto, že vnější zásahy vždy vyvolávaly snahy po svém obcházení, z nichž mnohé byly tvůrčím nebo společenským přínosem.

Editoři knihy museli učinit ještě několik závažných koncepčních rozhodnutí. Je-li časový rozsah díla smysluplný a obhajitelný, může být diskutováno jeho vnitřní členění do jednotlivých (časových) epoch: zápasu mezi osvěcenstvím a protireformací (1749–1810), restaurace a období rozvoje národního hnutí (1810–1848), revoluce a neoabsolutismu (1848–1863), buržoazního liberalismu a modernismu (1863–1918),

liberální demokracie a uměleckých avantgard (1918–1938), omezené demokracie a obrany národa (1938–1949), státního socialismu (1949–1989) a současného neoliberalismu a postmoderny (od roku 1989). Členové týmu si toho byli dobře vědomi, zejména v případě vnitřních proměn šesti a sedmé epochy, lze však přijmout jejich argumentaci pro takovoto uspořádání (s. 45–46, 51–52), byť s výhradou, že „samostatnost“ třetí epochy je při této strukturaci sporná. Jako závažnější nedostatek se mi jeví (rovněž uvědomovaný a částečně alespoň v rovině obecných kapitol a dílčích exkursů odstraňovaný) „bohomo-centrismus“ díla (s. 58) a jeho nedostatečně reflektované omezení na oblast umělecké a populární literatury. Česká literatura (i kdybychom ji pojímali v zemském smyslu, což autoři činí jen omezeně, a tím spíš ve smyslu jazykovém) nikdy ve sledovaném období nežila ve vzduchoprázdnu, nýbrž v různé funkčních vztazích k jiným „národním“ literaturám, a přinejmenším budoucí výzkum by tyto vztahy měl vzít rovněž v potaz.

Druhý bod kritiky spočívá v omezenosti na uměleckou či oddechovou „literaturu ve vlastním slova smyslu“, s drobnými rozšířeními zejména směrem k teoretické reflexi literatury a pro starší období k náboženské literatuře (tvořící tehdy podstatnou část literárního pole). Náboženská literatura však nevymizela ani koncem 19. a během 20. století, včetně svých z uměleckého hlediska nejpokleslejších podob, a třeba komunistický režim právě (také) proti ní výrazně zasahoval, nejen v případě uměleckých děl římskokatolických autorů. V určitých krizích, z celospolečenského hlediska sice okrajových, ale proto ne nevýznamných, přitom různá traktátová a misijní literatura hrála velmi podstatnou úlohu nadále (například některé menší křesťanské církve, ale *per analogiam* rovněž různá esoterní společenství a další podobné skupiny). Podobně by bylo třeba uvažovat i o akademické literatuře, přinej-

menším té humanitní a společenskovědní (do svých dějin české literatury ji naposledy včlenil Arne Novák), a dílech vědecko-popularizačních. Tím nemá být řečeno, že editory explicitně či implicitně přijímá kritéria nejsou obhajitelná, jen je třeba upozornit, že jakkoli široce své zájmové pole definovali, přes všechnu snahu se dosud nepodařilo zahrnout všechny typy *ars litteraria* a jejich vzájemných strukturních a funkčních vazeb ve vztahu k vnějším i vnitřním reglementacím.

U díla takovéhoho záběru je důležitá rovněž strukturace výkladu v rámci jednotlivých, v daném případě časově vymezených epoch a jejich celkové „zarámování“. Obojí se po mém soudu zdařilo jen z části. Kniha začíná obsáhlými a informativními prolegomenálními kapitolami, avšak ničím nekončí. Chybí jí jakýkoli shrnující závěr, vyvození obecných rysů víceméně trvalého působení (auto)cenzury na moderní českou literaturu a jejich komparace se situací v jiných zemích (srovnání s aktuálními zahraničními přístupy a poznatky je na řadě míst alespoň součástí výkladu). Výklad jednotlivých časových období obvykle začíná rámcovým přehledem, pak však následují v různých částech knihy odlišně strukturované a na různé aspekty cenzury zaměřené hlavní kapitoly, jejichž perspektivy nelze vždy odvodit ani z jednotného schématu díla, ani ze specifík daného časového úseku, a několik (4–10) ještě disparátnějších případových studií. Další, ještě drobnější informace či texty ilustrativní povahy jsou umístěny v blocích v rámci jednotlivých kapitol; tato konkrétní možná přispívají k přitažlivosti knihy, výklad však dále trpí. Plně přitom chápu to, že nebylo v silách editorů podřídit dílo a jeho autory ještě přísnější strukturaci, byla by však na místě, protože přes velkou informační hodnotu jednotlivých (i dílčích, exkursivních) textů působí jejich výběr někdy dojmem nahodilosti či osobních preferencí, případně odráží stav současného nedostatečného poznání.

Rovněž v řadě konkrétních interpretací a někdy i obecnějších soudů by bylo možné s autory a editory encyklopedického přehledu *V obecném zájmu* diskutovat nebo přímo polemizovat. Každá taková polemika by však byla, pokud by ji společně nepsalo srovnatelné množství autorů jako samu recenzovanou knihu, ještě mnohem nahodilejší a subjektivněji pojatá. Omezím se proto na konstatování, že časový a tematický rozsah recenzovaného díla je obdivuhodný a nemá ani v mezinárodním měřítku mnoho srovnatelných „konkurentů“, zpracování jednotlivých kapitol je sice mírně disproporční (obsahem i kvalitou), avšak z obecného hlediska plně akceptovatelné, informativní a prezentující čtenářům přehled aktuálního poznání dané oblasti, nezřídka pro tuto syntézu zpracovaný zcela nově. Zvládne-li čtenář přečíst půldruhého tisíce stran a obejde-li se bez obecnějších a/nebo komparativních závěrů, případně učiní-li si je během četby sám, dostane se mu rozsáhlého a do hloubky zpracovaného výkladu (téměř) o všem, co literární cenzura v posledních dvou a půl stoletích v Čechách, na Moravě a v českém Slezsku způsobila. Jen se trochu bojím, aby tato informační pokladnice nezůstala jen „vystavená v knihovnách“, a to zejména v případě sociologů (pokud si ji vůbec koupí).

Zdeněk R. Nešpor

Konrad Paul Liessmann: *Hodina duchů: praxe nevzdělanosti: polemický spis*

Praha, Academia 2015, 133 s.

Hodinu duchů rakouského filosofa Konrada Paula Liessmanna, která byla v minulém roce přeložena do češtiny, je možné chápat jako vysvětlení a aplikaci jeho teorie nevzdělanosti. Tu Liessmann vyslovuje v reakci na představu, že žijeme ve společnosti vědění, sdílenou mezi veřejností i řadou odborníků. Liessmann staví nevzdělanost do protikladu k humanitnímu ideálu vzdě-